

UO‘K:297.1.

Muzaffar OTAMATOV,

Chirchiq oliy tank qo‘mondonlik muhandislik bilim yurti ilmiy ishlar va innovatsion faoliyatni tashkil etish bo‘limi boshlig‘i

E-mail: muzaffarotamatov@gmail.com

O‘R Jamoat xavfsizligi universiteti dotsenti, f.f.f.d. D.Yusupova taqrizi asosida

TOJIKISTONDAGI DINIY-SIYOSIY VAZIYATNING FALSAFIY-KONSEPTUAL TAHLILI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Tojikistondagi diniy-siyosiy vaziyatning o‘ziga xos jihatlari ko‘rib chiqildi. Xususan, mamlakatning, o‘tish davrida Markaziy Osiyo davlatlariga nisbatan diniy va dunyoviy ta‘lim bo‘yicha ochiqlik siyosati, tuzilmalar (islomiy va noislomiy) soni va uni O‘zbekistonda faoliyat olib borayotgan tuzilmalar bilan nisbati tahlil qilindi hamda ularning farqli jihatlari aniqlandi. Shuningdek, oxirgi bir necha yillarda ta‘lim sohasi uchun ajratilayotgan pul mablag‘lari o‘rganildi. Xaj safarini amalga oshirayotgan Tojikiston fuqarolarini Markaziy Osiyo davlatlari fuqarolari bilan aholi sonidan kelib chiqib taqqoslab chiqildi.

Kalit so‘zlar: Davlat, siyosat, Markaziy Osiyo, din, islom, xaj, diniy ta‘lim, sekulyarizatsiya, desekulyarizatsiya, o‘tish davri, ekstremizm.

ФИЛОСОФСКО-КОНЦЕПТУАЛЬНОЙ АНАЛИЗ РЕЛИГИОЗНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИТУАЦИИ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Аннотация

В статье рассмотрены особенности религиозно-политической ситуации Таджикистана. В частности, при анализе политике открытости страны в плане религиозного и светского образования в ходе анализа было выявлено количество структур (исламский и неисламский) и структур действующих в Узбекистане, а также их различные отличительные аспекты. Также изучено выделение денежных средств на сферу образования в разрезе нескольких последних лет.

Граждан Таджикистана, совершавших хадж, сравнены с гражданами стран Центральной Азии по численности населения.

Ключевые слова: Государство, политика, Центральная Азия, религия, ислам, хадж, религиозное образование, секуляризация, десекуляризация, прошедшая время, экстремизм.

PHILOSOPHICAL CONCEPTUAL ANALYSIS OF RELIGIOUS POLITICAL SITUATION IN TAJIKISTAN

Annotation

In this article the specific aspects of religious and political situation in Tajikistan is considered. In particular, the country's open policy to religious and secular education in relation to Central Asian countries during the transitional period, number of organizations (Islamic and non-Islamic) and the relationship between the organizations operating in Uzbekistan was analyzed and differences were identified.

Also, the funds allocated to the education sector were studied over the years. Citizens of Tajikistan performing Hajj were compared with citizens of Central Asian countries based on population.

Key words: State, policy, Central Asia, religion, islam, hajj, religious, education, secularization, desecularization, transitional period, extremism.

Kirish. Din kishilarni hamisha yaxshilik va ezgu ishlarga chorlagan. Jumladan, ota-bobolarimizning muqaddas e‘tiqodi bo‘lgan islom dini ham yuksak insoniy fazilatlarining shakllanishiga xizmat qilgan[4].

Sobiq ittifoq ta‘siridan deyarli qutulgan Markaziy Osiyo davlatlari qatorida Tojikiston Respublikasi ham mustaqillikning dastlabki yillaridanoq mamlakatning tarixi va o‘sha davrdagi ma‘naviy tafakkuri, xalqning xohish istaklari va albatta siyosiy elitaning qarashlaridan kelib chiqib fuqarolar va davlatning diniy ehtiyojlarini qondiruvchi o‘z siyosatini tanlashga kirishdi.

Adabiyotlar tahlili. Tojikistondagi diniy vaziyatning o‘ziga xosligini mamlakat konstitutsiyasi va tegishli qonunlari, davlat rahbarlari nutqlaridagi falsafiy qarashlarning mazmun va mohiyatini o‘rganish orqali tahlil qilish mumkin. D.Napayeva, E.Danilova, A.Xalid kabi chet el olimlari tadqiqotlarida islom dinining Markaziy Osiyo xalqlari hayotidagi o‘rni, desekulyar jarayonlarning odamlar turmush tarziga mustahkam bog‘lanib ketganligi hamda sekulyar va desekulyar holatni begilash mumkin bo‘lgan mezonlar haqida so‘z borgan. Shuningdek, mahalliy tadqiqotchilar D.Yusupova, D.Kamilov va S.Mamayusupovlar ishlarida Tojikistondagi diniy e‘tiqod va umumiy ma‘noda sekulyar va desekulyar holatning paydo bo‘lishi va unga ta‘sir qiluvchi bir qator ichki va tashqi omillar bilan birgalikda ochib berilgan. Mahalliy va chet el olimlarining diniy vaziyat va desekulyar holatni tahlil qilish bo‘yicha qarashlari o‘xshash bo‘lib, fikrlar qarama-qarshiligi deyarli uchramaydi. Bulardan tashqari, ilmiy tadqiqot ishlaridan farqli o‘laroq internet

tarmog‘idagi saytlar va OAV kanallarida mavzuga oid yangi ma‘lumotlar va taqqoslangan statistikalarini kuzatish mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Ilmiy maqolani tayyorlashda tizimli, retrospektiv va qiyosiy tahlil usullari hamda analogiya metodlaridan foydalanildi. Shuningdek, mavzuga bevosita va bilvosita aloqador bo‘lgan turli adabiyotlar, dissertatsiya ishlari, monografiya va ilmiy maqolalar hamda internet ma‘lumotlari o‘rganildi.

Tahlil va natijalar. O‘tish davrida xalqning diniy ehtiyojini qondirishdagi Tojikistonning diniy siyosati Markaziy Osiyo davlatlari orasida nisbatan jadal va ochiq ekanligini kuzatish mumkin.

Jumladan, fuqarolik va siyosiy huquqlar Xalqaro Paktining 18 moddasiga mos holda ishlab chiqilgan mamlakat Konstitutsiyasining 10 va 26 moddalari[1] hamda Tojikiston Respublikasining “Vijdon erkinligi va diniy birlashmalar” to‘g‘risidagi Qonuni qabul qilinib, diniy e‘tiqod qilish uchun mamlakatda barcha huquqiy imkoniyatlar yaratildi. Sohaga oid mutaxassislar fikriga ko‘ra aynan ushbu moddalar mamlakatda diniy qadriyatlarini tiklash, ulardan hechqanday to‘siqlarsiz foydalanish va e‘tiqod qilish imkonini beruvchi tamal toshi hisoblandi.

Tojikistondagi aynan diniy bag‘rikenlik masalalari ochiq va erkin yo‘lga qo‘yilganligi bo‘yicha mamlakat Prezidenti I.Raxmon 2010 yil YEXHTning Qozog‘istondagi yig‘ilishida: “Tojikiston Respublikasi mamlakatda demokratiyaning mustahkamlanishi, fuqarolik jamiyatining rivojlanishi insonlar huquq va erkinliklarini ta‘minlanishi, shuningdek, din va erkin

fikrlarni ta'minlanishiga alohida e'tibor berilgan" [12] deb takidlagani yuqoridagi fikrlarni to'ldiradi. I.Raxmonning ushbu fikrlari va unga berilgan sharhlar mazmuni shundan darak bermoqdaki, dunyo davlatlarining barchasida o'zining rivojlanish yo'li bilan birgalikda e'tiqod qiladigan dini ham mavjuddir. Bu ikki, bir qarashda alohida bo'lgan yo'nalishlar aslida bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, o'z mamlakatini rivojlantirishda asosiy subyekt bo'lgan inson qalbini boshqaruvchi katta kuchga egadir. Qolaversa, asl islom dinining naqadar insonparvar va vatanparvarlik g'oyalari o'zida qamram olganligi davlatning ham demokratiyasi, ham fuqarolarining huquq va erkinliklari hamda ularni ma'naviy buzg'unchilik (vayronkor) g'oyalardan asrab turadigan diniy e'tiqodlarini ta'minlab turadi.

Shuningdek, ekspert M.Muxtorovning fikricha, Tojikiston nafaqat Markaziy Osiyoda, balki butun dunyoda, ham dunyoviy I-Jadval

Tojikistondagi diniy tuzilmalar sonining o'sishi va ularni O'zbekistondagi tuzilmalar bilan nisbati

Tuzilmalar nomi (turi)	Tojikiston			O'zbekiston
	1943 - 1988 yy	2011 y.	2022 y.	2022 y.
Umumiy diniy tashkilotlar (birlashmalar)			4000 dan ortiq	2340
Islom diniga oid tashkilotlar (birlashmalar)		3755	4000 dan ortiq	2144
Shulardan:				
Besh maxal namoz o'qiladigan masjidlar	17	3362	4000	2100
Jome masjidlari		344	3000 dan ortiq	2096
Markaziy jome masjidlari		40	Ma'lumot topilmadi	
Tojikiston Islom markazi		1		
Samarqand Imom al-Buxoriy xalqaro HIM				1
Madrassa (bilim yurti)		7	19	9
Ismailitlar jamoati		1		
74 ta noislom tashkilotlar			85 ta noislom tashkilot.	
Cherkov	15	Ma'lumot topilmadi	Ma'lumot topilmadi	
Sinagoga	2			
Rus provaslav cherkovi		4	+	39
Yevangel Xristian Baptistlari Respublika Birlashgan cherkovi		1	Ma'lumot topilmadi	
Yevangel Xristian Baptistlari cherkovi		12		24
Yevangel Xristian Baptistlari Birlashmasi		1	+	
Yevangel Xristian cherkovi		15	Ma'lumot topilmadi	64
Yevangel Lyuteran cherkovi		0		2
"Iyegovo guvohlari" cherkovi				1
Protestantlar			+	
Katoliklar (nemis vakilari tomonidan)			+	
Novoapostol cherkovi diniy tashkiloti		3		4
Rim katolik cherkovi		3		5
Yettinchi kun xristian-adventistlar cherkovi		4		10
Sonmin-Sunbogim cherkovi (koreys)		4		
Koreys protestant cherkovlari				26
Arman apostolik cherkovi				2
Yahudiy diniy jamoalari				8
Xristian missiyasi		3		
Milliy ma'naviy yig'ilishi		1		
Baxoiy diniy jamoalari		6		7
Krishnani anglash jamiyati				1
Budda ibodatxonasi				1
O'zbekiston bibliya jamiyati				1
Turli konfessiyalar cherkovlari		15		

Izoh: jadvaldagi 2022 yilga tegishli ma'lumotlar [22] manbalardan olingan.

Ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, Tojikistondagi diniy tuzilmalar 2011 yilgacha avvalgi yillarga nisbatan ko'paygan. 2022 yil ko'rsatkichlari 2011 ga nisbatan katta bo'lsada o'sish surati pasaygan. Bunga sabab qilib mamlakatda o'sha davrlarda norasmiy diniy maktablarning ko'payib ketishi oqibatida ekstremizm va diniy aqidaparastlik bo'yicha jinoyatchilikni oshishi, deb hisoblasak bo'ladi. Shuningdek, Tojikiston ko'rsatkichlari O'zbekistonga nisbatan, aholi sonini hisobga olmagan holda ham ko'p ekanligi ko'rinmoqda. O'zbekistonda esa noisloviy tashkilotlar ko'p bo'lishiga qaramay aholi soniga nisbatan olganda Tojikistondan kam deyish mumkin. Umumiy qiliy, desekulyar jarayonlarni asosiy subyektlari 2-Jadval

Tojikiston Respublikasi davlat budjetidan ta'lim sohasiga ajratilgan pul taqsimoti, (somoniy)[16]

Yillar	Ajratilgan pul mablag'i	Yillar	Ajratilgan pul mablag'i
2000 yil	2 364 518	2016 yil	3 146 229
2005 yil	1 305 5	2017 yil	3 581 017
2010 yil	1 068 341	2018 yil	3 863 064
2011 yil	1 363 359	2019 yil	4 404 877
2012 yil	1 607 836	2020 yil	4 429 700
2013 yil	2 130 836	2021 yil	5 597 083
2014 yil	2 516 965	2022 yil	6 300 000
2015 yil	2 918 639	2023 yil	7 200 000

Biroq, bir qarashda davlat budjetidan ta'lim uchun ajratilayotgan pul miqdori yildan yilga o'sib borayotgani ko'rinsada, pulning inflyatsiya hisobiga ko'ra ushbu miqdorlar deyarli/katta miqdorda oshmagan.

3-Jadval

O'zbekiston, Tojikiston, Qozog'iston va Qirg'iz respublikalarining xaj safari ko'rsatkichlari [17]

Davlatlar	2005-2010		2018-2023		
	Xajga borganlar soni (gacha)	Umumiy aholidan foiz	Xajga borganlar soni (dan ortiq)	Umumiy aholidan foiz	
O'zbekiston Respublikasi	5 000	0,018	49 000	0,136	0,118
Tojikiston Respublikasi	5 200	0,071	30 500	0,122	0,051
Qirg'iz Respublikasi	4 676	0,088	25 000	0,510	0,422
Qozog'iston Respublikasi	4 000	0,025	14 000	0,008	- 0,017

Izoh: jadvalda ko'rsatilgan ma'lumotlarni tayyorlashda [18] gacha bo'lgan manbaalardan foydalanildi.

Jadvalga asosan, birinchi besh yillikda xaj safariga borish boshqa davlatlarga nisbatan Tojikiston davlati fuqarolari tomonidan ko'p amalga oshirilgan. Aholi sonidan kelib chiqib, o'sha davrda 27 mlnlik O'zbekistondan 5000 kishi, deyarli to'rt barobar kam fuqarosi (7 mln) bor Tojikistondan 5200 kishi xaj safariga borganligi katta ko'rsatkich bo'lib o'sha davrdagi mamlakatning diniy qadriyatlariga qay darajada e'tibor qaratganligining bir ko'rsatkichidir.

Ikkinchi besh yillik natijalari va uni birinchi besh yillik natijalar bilan taqqoslanganda, O'zbekiston va Qirg'iz Respublikalari natijalariga nisbatan Tojikiston xaj safarlarini kamaytirganligidan dalolat bermoqda.

Takidlash joizki, xaj amallari uchun ajratilayotgan kvotalarda Markaziy Osiyo davlatlari musulmonlari uchun berilayotgan o'rinlar boshqa mintaqalarga nisbatan ko'pdir. Bu esa o'z o'rnida rus sharqshunosi V.V.Bartoldning "Panislomizm kabi islom shiorlari "har doim ham bir ta'limot shaklida emas, balki juda ko'p diniy, siyosiy maqsad sifatida, asosan faqat siyosiy maqsadlarga erishish uchun bir vosita" [9], deb takidlagan fikrlarini eslatadi. YA'ni, Saudiya Arabistonini Markaziy Osiyo davlatlari bilan siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy aloqalarini rivojlantirish maqsadida Islom dini orqali, xususan xaj uchun ajratilayotgan kvotalar sonini oshirganligini kuzatish mumkin.

Islom dinining asosiy ustunlaridan bo'lmish Xaj amallarini bajarish uchun shart-sharoitlar yaratish masalasida ham Tojikiston ko'rsatkichlari yuqori ekanligini kuzatish mumkin.

Xulosa va takliflar. Umuman olganda, Tojikistondagi diniy-siyosiy vaziyat Markaziy Osiyoning boshqa davlatlariga nisbatan desekulyar ekanligi bilan ajralib turadi. Tojikiston uyg'onish davrida boshqa davlatlarga nisbatan diniy qadriyatlarni rivojlantirish va mamlakat fuqarolari hayotida islom diniga e'tiqod qilish uchun sharoitlar yaratishni muhim deb hisoblab, o'ziga xos o'z davlat strategiyasini yaratgan. O'tgan yillar mobaynidan dunyoviy ta'limot bilan birgalikda diniy ta'limot va e'tiqod uchun yaratilgan sharoitlar ayrim ekstremistik va terroristik holatlarni keltirib chiqarganligi oqibatida diniy birlashmalar, xususan diniy maktablar, madrasa va masjidlar hamda chet elda diniy ta'limni olish masalalarida davlat nazoratiga olingan. Biroq, jadvallarda ko'rsatilgan ma'lumotlar bo'yicha, Tojikiston ko'rsatkichlari, aholi soni jihatidan deyarli besh barobar ko'p bo'lgan O'zbekiston ko'rsatkichlaridan birmuncha ko'pligi rasmiy Dushanbe tomonidan nazoratni yanada kuchaytirish lozimligidan darak beradi. Aks holda, istiqbolda nafaqat Tojikistonda, balki unga qo'shni bo'lgan O'zbekiston va Qirg'iz respublikalarida ham radikal guruhlar faoliyatiga mos keluvchi hudud va muhit shakllanishiga xizmat qilishi mumkin.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, Tojikiston va bugungi kunda umumiy diniy fon kuchayib borayotgan Qirg'iz respublikalaridagi diniy-siyosiy vaziyatni tizimli ravishda kuzatib borish va tahlil qilish maqsadga muvofiq deb hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

1. Конституция Республики Таджикистан., 2020. - mfa.tj/ru/main/tadzh. (мурожаат санаси 30.05.2023й.).
2. Закон Республики Таджикистан «О свободе совести и религиозных объединениях», - mfa.tj/ru/main/tadzh. 2009.
3. Закон Республики Таджикистан об ответственности родителей за обучение и воспитание детей (в редакции Закона РТ от 15.03.2016 г., № 1294; от 17.05.2018 г., № 1532). - <https://www.mfa.tj/ru/main/view/3958/zakon-respubliki-tadzhikistan-ob-otvetstvennosti-roditelei-za-obuchenie>.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Тошкент Ислам Университети: Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. Т.:Тошкент ислом университети, 2008.
5. Юсупова Д. Туркистонда диний-сиёсий вазиятнинг фалсафий-концептуал таҳлили (XIX аср охири – XX аср бошлари). Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. – Т.: 2019.
6. Камиллов Д. Секуляришув жараёнининг ижтимоий-фалсафий таҳлили. Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. – Т.: 2021.
7. Мамаюсупов С. Ўзбекистонда десекуляриш жараёнининг ижтимоий-фалсафий хусусиятлари ва ёшлар билан боғлиқ сегментлари. Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. – Андижон.: 2022.
8. Данилова Э. Десекуляризация в современном обществе (социально-философский анализ). Диссертация на соискание учёной степени кандидата философских наук. – Красноярск.: 2003.
9. Марказий Осиё Ренессанси журнали. Д.Д.Юсупова "Панисломизм Шарқ ва Ғарб оламидаги сиёсий омил сифатида", 2021.
10. Халид А. Ислам после коммунизма: Религия и политика центральной Азии. (Khalid A. Islam after Communism: Religion and politics of Central Asia.) – Москва: Новое литературное обозрение., 2010.
11. Напеева Д. Бывший командир таджикского ОМОНа стал военным руководителем ИГИЛ., 2016. - <https://www.rbc.ru/politics> (мурожаат санаси: 28.05.2023)
12. «Выступление Президента на встрече с молодежью страны» Душанбе., 2018., - <https://tut.tj> (мурожаат санаси 28.05.2023).
13. Statement of Mavlon Mukhtorov, Deputy Head of the State Committee on Religious Affairs, Government of Tajikistan. Свобода мысли, совести, религии и убеждений в РТ. Образование и религия: современное состояние и перспективы., 2011.
14. Власти Таджикистана пытаются ужесточить контроль над религиозным образованием. Силовики пресекают деятельность нелегальных центров религиозного обучения. В частных медресе обучается все больше молодежи., - <https://www.dw.com/ru>. (мурожаат санаси - 18.06.2023)
15. Душанбе: Тожикистоннинг энг йирик жомеъ масжиди очилди Dunyo Yangiliklar. - <https://www.bbc.com/uzbek/central-asia/>. (мурожаат санаси – 18.06.2023).
16. Таджикистан похвалили за большие расходы на образование., 2022. -<https://Asiaplustj.Info/Ru/News/Tajikistan/Society/>. (мурожаат санаси – 10.06.2023).

17. Из какой страны Центральной Азии больше всех граждан поехали в этом году в хадж?. - [https://www. Asia-Plus.uz](https://www.Asia-Plus.uz) (мурожаат санаси: 15.06.2023)
18. Пять тысяч узбекских паломников готовятся совершить хадж в Саудовскую Аравию. - <https://regnum.ru>. (мурожаат санаси – 16.06.2023)
19. О моей службе. - <https://menin.kyrgyzstan.kz> . (мурожаат санаси – 16.06.2023)
20. Первая группа Таджикиских паломников отправилась в хадж. - <https://regnum.ru>. (мурожаат санаси – 16.06.2023)
21. Ислам в СНГ: Итоги хаджа – 2010 в Кыргызстане. - <https://regnum.ru>. (мурожаат санаси – 16.06.2023)
22. Ўзбекистон Республикасида диний ташкилотларнинг рўйхатга олиниши ҳақида маълумотнома. - <https://religions.uz/> (мурожаат санаси – 16.06.2023)
23. Ўзбекистон диний бағрикенглик юрти. Имом Мотуридий халқаро илмий-тадқиқот маркази илмий ходими Жўраев Улуғбек. - <https://moturidiy.uz/uz/news> (мурожаат санаси – 16.06.2023)
24. Религия в Таджикистане. - <https://ru.wikipedia.org/wiki>. (мурожаат санаси – 16.06.2023)
25. Немусульмане в Таджикистане временно воздержатся от посещения храмов. - <https://fergana.agency/news>. (мурожаат санаси – 16.06.2023)
26. Дунёдаги энг кўп масжидлар қайси давлатда жойлашган?. -<https://aniq.uz/yangiliklar/dunyodagi-eng-kup-masjidlar-qaysi-davlatda-joylashgan>. (мурожаат санаси – 16.06.2023)
27. Озода Чориева. Ўзбекистонда масжидлар сони 2 100 тадан ошди. - <https://qalampir.uz/news/>. (мурожаат санаси – 16.06.2023)